

רימון, פעמון וכתובות זיכרון

יהודה (אודל) מזרחי-צורף

זוגות ה'רימונים' הספונים בארונות הקודש שבבתי הכנסת הספרדיים הוותיקים בירושלים, צופנים בחובם זיכרונות עבר ומהווים, לעיתים, עדות אילמת לחיילים ולאזרחים שנפלו במהלך מלחמת העצמאות ובשנים שלאחר מכן.

הרימונים הם אביזרים עיטוריים המולבשים על גבי הקצה העליון של 'עצי החיים', שמש של המוטות עליהם נגללת מגילת ספר התורה, או על גבי ידיות המדמות אותן. בקרב הספרדים הם נקראים גם 'תפוחים' משום שנעשו בדרך כלל בדגמי פירות. נוהגים לייצרם ממתכת יקרה ומקשטים אותם בשרשראות שבקצה התחתון שלהן חתיכות מתכת קטנות או פעמונים, המשמיעים קול בעת הובלת ספרי התורה.

בית הכנסת הספרדי 'חסד ורחמים' ליוצאי העיר העתיקה שוכן למרבה הפלא בשכונת 'מזכרת משה' האשכנזית. הוא הוקם בשנת תרפ"ה (1925) על ידי 'איגוד פועלי בית המטבחים' שעבדו בשני בתי מטבחים: ברוממה ובוואדי ג'וז. קצבים אלו, שנודעו בלדינו כמְסַלְחָרוס, הקימו אגודה שיתופית שדאגה לרווחת חבריה. האגודה יזמה הקמת גן ילדים, קופת חולים ופעילויות צדקה וחסד שונות. גולת הכותרת של פעילותם היתה בניית בית כנסת, על מקומו של בית מרזח, אשר נוכחותו הייתה לצנינים בעיני התושבים.

על רגלי זוג רימונים מבית כנסת זה נחקקה כתובת הקדשה המנציחה חייל שנפל במלחמת העצמאות: "הרימונים האלה קודש הם / לה' לעיני [לעילוי נשמת] הבחור מאיר חיון / בן מזל שנפל חלל בכיבוש / ירושלים ביום ו' אייר תש"ח [1948] / נתנב"ה (תהא נשמתו צרורה בצרור החיים)". מעיון באתר 'יזכור' עולה כי **טוראי מאיר חיון** נולד להוריו מזל ונסים ביום ט"ז באב תרפ"ז (14.8.1927) בירושלים. הוא למד נגרות ובשנת 1941 התגייס ליהגנה'. בשל פעילותו הצבאית הוא נאסר למשך מספר חודשים ע"י השלטונות הבריטים באשמת פעילות עוינת. טוראי חיון נהרג במוצאי יום הקמת המדינה מצרור יריות שנורה לעברו, במורד רחוב הנסיכה מרי (כיום רח' שלומציון המלכה), כאשר ניסה לתפוס ביחד עם חבריו ליחידה שטחים שפוונו מחיילי הצבא הבריטי עם פקיעת המנדט.

צמד רימוני כסף נוסף הוקדש לבית כנסת זה לזכר החייל יצחק (זאכי) ארמוזה. על ידיות הרימונים נחקקו המילים: "קל"ה (קודש לה') / נדבת מורנו ולבנה ארמוזה / לבהכ"נ (לבית הכנסת) חסד ורחמים / לעיני [לעילוי נשמת] יצחק בן לונה ז"ל (זיכרונה לברכה) / שנפל על קדושי ה' / ביום ו' בשבט תשט"ו (1955) / ת.נ.צ.ב.ה."

טוראי יצחק ארמוזה היה בן לאחת המשפחות הספרדיות הוותיקות בארץ. נולד ביום ז' באב תרצ"ה (6.8.1935) בירושלים. שירת בחטיבת הצנחנים. לגבי נסיבות נפילתו נכתב באתר 'יזכור' בצורה כללית בלבד וללא פירוט כי ארמוזה "נפצע ביום ו' בשבט תשט"ו (29.1.1955) בשעת מילוי תפקידו ומת מפצעיו". בעיתון 'זמנים' מיום 31.1.1955 מופיעה ידיעה לפיה יצחק ארמוזה נהרג בעת שירותו בתאונת דרכים בכביש ירושלים תל-אביב. משפחתו מספרת כי נסיבות נפילתו האמתיות נשארו חסויות למרות מרחק השנים הרב שעבר מאז. אחיינו, מר מורנו ארמוזה, המשמש כיום כגבאי וחזן בית הכנסת, יודע לספר שדודו היה סגנו של מאיר הר-ציון. הוא נפצע קשה מאוד באחת מפעולות התגמול ובדרכו חזרה נקלע הרכב בו נסע לתאונה שהחמירה את מצבו הרפואי והוא נפטר מפצעיו זמן מה לאחר מכן. לדאבון הלב, הרימונים הללו נגנבו מבית הכנסת.

צמד רימונים דומה לזוג הראשון שהצגתי, אך לא זהה, נמצא בהיכל בית הכנסת 'פתחיה' לעדה הפרסית, שהוקם בשכונת 'שבת צדק' הדלה (המכונה גם 'שכונת הפחים'). בית כנסת צנוע זה הוקם בשנת תרנ"ד (1894) ועל הקמתו מספר רפאל חיים הכהן, מראשי העדה הפרסית בירושלים: "בשנת תרנ"ד התעוררו רבים מבני עדה שגרו בשכונת שבת צדק להקים בית כנסת 'משלנו' [...] אז החליטו שכל אחד ינדב סכום קטן לקנות מגרש ואח"כ ידאגו לבנין. אולם אחרי שאספו את התרומות ראו שאין הקומץ משביע את הארי והחלו לחשוב מאיפה ימצא הכסף לקניית המגרש ולבנין בית הכנסת [...] נמצא נדיב אחד בן העדה ושמו מו' [לא] פטולא הנקרא בעברית פתחיה, שנדב איזה סכום [...] והנה מצא עוד אשה אחת נדיבת לב ושמה ביבי שתארה הנקראת בעברית גב' [רת] כוכבא, שנדבה איזה סכום" (עמ' 56).

הרימונים הוקדשו לזכר **טוראי יצחק מזרחי** "שנהרג על אדמת / הקודש י"ד אייר תש"ח [1948]", כפי שמעידה כתובת ההקדשה. יצחק מזרחי נולד בירושלים ביום כ"ח בחשוון תרע"ב (19.11.1911). בנם של רבקה וציון בן יונה - גבאי בית הכנסת 'פתחיה'. בבחרותו היה פעיל בקידום בני העדה הספרדית. שירת שנתיים ב'הגנה' ומעידים עליו שגילה אומץ-לב רב. נפל ביום י"ד באייר תש"ח (23.5.1948) במהלך פריצה לעיר העתיקה. נקבר בקבורה זמנית בתוככי הרובע היהודי ולאחר מכן הועבר למנוחת עולמים בחלקה הצבאית במרומי הר הזיתים.

זוג רימונים נוסף, העשוי בדגם אמנותי שונה, הוקדש לבית הכנסת 'שערי רחמים' ליוצאי העיר שיראז שבפרס. בית הכנסת הוקם בשנת תרע"ו (1916) על ידי הרב רחמים מלמד הכהן שעלה משיראז בשנת 1907 והיה לרב העדה הפרסית בירושלים. בהתחלה היה המבנה עשוי פח וטיח אך בשנת 1948 נבנה מחדש כמבנה אבן נאה.

הרימונים, שנתרמו על ידי אישה בשם שרה חליקה, מנציחים טרגדיה כפולה שפקדה את משפחתה – בעלה ובנה נפלו במלחמת העצמאות. וזו לשון הכתובת: "לבית הכנסת שערי רחמים / זוג רימונים הקדישתם שרה למנוחת / בעלה יוסף בן שאול יב תמוז תש"ח / ובנה אהרון בן יוסף ר"ח ניסן תש"ח / שנפלו חללים בשחרור המולדת / הי"ד (ה' יקום דמם) תנצבה".

יוסף, בן שאול, נולד בעיר זאכו שבכורדיסטן בשנת תרנ"ד (1894), הוא עלה לארץ ישראל בשנת 1920 והתיישב בשכונת 'נחלת אחים' בירושלים. נישא לשרה ונולדו להם שישה ילדים. התפרנס מעבודתו כחוצב. במלחמת העולם השנייה התנדב לצבא הבריטי. באתר 'יזכור' נכתב על אודותיו: "ביום ראשון 18.07.1948, ערב ההפוגה השנייה במלחמה, נהרגו ברחבי העיר 28 יהודים. יוסף נפגע מפגז באיזור שוק מחנה יהודה, כאשר עסק בחלוקת מים מטעם המושל הצבאי, ונפצע קשה. הוא הובהל לבית חולים אך לאחר כמה שעות הוציא את נשמתו, ביי"ב בתמוז תש"ח (18.07.1948) בן 54 היה במותו. הניח אישה, ארבעה בנים ובת".

בנם בכורם של יוסף ושרה, אהרון, נולד בירושלים ביום י"ג בשבט תר"ץ (11.2.1930). הוא התגייס לגדוד 'מוריה' של ה'הגנה'. ביום כ"ז באדר ב' תש"ח (7.4.1948) יצא אל הקסטל ונפצע בזמן שניסה להגן על כלי הנשק. נפל בשבי ומאז אבדו עקבותיו. מקום קבורתו לא נודע.

צמד רימונים נוסף מטיפוס דומה, הוקדש לבית הכנסת של העדה האורפאלית. העיר אורפא שוכנת בדרום מזרח תורכיה, לא רחוק מגבול סוריה. מסורות קדומות מזהות אותה עם אור כשדים, עירו של אברהם אבינו, אולם המחקר דוחה מסורת זאת. האורפאלים עלו ארצה בראשית המאה העשרים והתגוררו באוהלים בשכונת 'נחלת ציון'. בשנת תרס"ה (1908) פרצה שריפה במחנה האוהלים וכל רכושם אבד. בעקבות האסון הם בנו בתי אבן, בסיוע נדיבים ופעילי ציבור. בשנת תרצ"ו (1936) הם אף בנו בית כנסת מפואר ברחוב בצלאל מס' 19.

כתובת ההקדשה מספרת כי הרימונים נעשו "לזכרו של החייל מרדכי בן חנה שנפטר / בן חיי [18] שנה שנפל על משמרתו בעיר הקודש / ירושלים ט"ז לחודש ניסן ש[נ]ת תש"ח". קרוב לוודאי, שיש לזהותו עם **טוראי מרדכי עבוד**.

הוא נולד בירושלים ביום ט"ו בניסן תרפ"ט (25.4.1929) כבן יחיד להוריו המבוגרים חנה ועזרא. עבד מגיל צעיר בסיתות אבנים וסייע בפרנסת המשפחה. רצה לתרום למאמץ המלחמתי, אולם בשל גילו הצעיר ומצבו המשפחתי גויס למשטרה העירונית. נפגע מכדור בראשו בחג פסח, ט"ו בניסן תש"ח (24.4.1948). נקבר בקבורה זמנית בבית הקברות סנהדריה והועבר למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בהר הרצל.

בית כנסת 'שערי אהבה' שברחוב ארנון 22 הוקם על ידי יוצאי העיר ג'זירה שבמזרח תורכיה, הוא הוקם בשנת תש"ו (1946), כפי שמעידה כתובת ההקדשה בכניסה למבנה. לבני עדה זו היה בית כנסת קדום יותר שהוקם בשנת תרס"ה (1905). סכסוך שפרץ

בקרב המתפללים גרם לפיצול בקהילה ולהקמת בית הכנסת 'שערי אהבה'. למוסד קהילתי זה נתרמו רימונים בסגנון תורכי עם ריקועי פרחים לזכרו של **שוחר שבתאי כהן**.

שבתאי כהן נולד בשנת 1932 בסוריה להוריו צביה ויוסף. בהיותו בן שנתיים עלה עם הוריו לירושלים. עבד בחייטות. הצטרף לגדנ"ע והשתתף בפעולות ובאימונים. בראשית מלחמת העצמאות הצטרף לכוחות הלוחמים. נהרג מפגיעת פגז. קיימת מחלוקת לגבי מועד נפילתו: בכתובת ההקדשה שברימונים נכתב "לע"נ / שבתאי כהן ז"ל / הי"ד (ה' יקום דמו) / בן צביה ז"ל שנפל ביום ה' באייר תש"ח / ת.נ.צ.ב.ה" ואילו באתר יזכור נקבע כי נפל חודש לאחר מכן ביום ד' בסיוון תש"ח (11.6.1948). נקבר בסנהדריה והועבר למנוחת עולים בהר הרצל.

הרימונים נוצרו במבחר סגנונות אמנותיים שונים, המשקפים קשר לקהילות האם בגולה. רימוני עבוד ומרדכי כהן נוצרו בדגם אגסי, שמקורו במסורת הצורנית של יהודי איראן. הם עוטרו בדגמים צמחיים ולגופם חוברו שרשראות נושאות פעמונים. טיפוס זה היה נפוץ מאוד בבתי הכנסת המזרחיים בירושלים במחצית הראשונה של המאה העשרים.

רימוני ארמוזה ושבתאי כהן נעשו בסגנון תורכי. הגוף מורכב משתי יחידות כדוריות המקושרות ביניהן על ידי חלק קמור גלילי. היחידה הכדורית התחתונה גדולה יותר מזו העליונה. קודקוד הרימון בצורת גביע עם פרח בעל שישה עלי כותרת בצורה אופקית.

רימוני חיון ויצחק מזרחי נוצרו בטכניקת פיליגרו, וכיאה לירושלים הם משלבים מסורות צורניות ממזרח וממערב. חוקרת האמנות היהודית, ברכה יניב, כתבה על הרימונים מהטיפוס הזה: "רימון זה הוא מיזוג של המסורת הספרדית, הבאה לידי ביטוי במגדל בעל קומה אחת, ושל המסורת האשכנזית, המשתקפת בכתר שבראש המגדל" (עמ' 205).

נראה כי הצורפים הירושלמיים אימצו לעצמם את המסורת הצורנית של גוף הרימון המשושה מערי החוף בצפון מרוקו, תוך כדי שהחליפו את דגם קשת הפרסה המוסלמית בדגם מקומי יותר – חלונות זוגיים מקושטים שניתן לראות באדריכלות הירושלמית המתפתחת באותה התקופה. את השפעת הדגמים המקומיים ניתן לראות גם בעיטור הפיליגרו בגוף הרימון בדגם האות S. דגם זה היה שכיח בעיצוב סורגי חלונות הבתים בשכונות היהודיות שנבנו בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, ונמצא גם בסורגים שהקיפו את תיבות בתי הכנסת הספרדיים. לראש הרימון הוסיפו הצורפים הירושלמיים 'כתר' - עיטור נפוץ לספרי תורה בעיקר בבתי כנסת אשכנזיים.

בעבר נהגו להציב בראשי הרימונים 'ח'מסה', מתוך אמונה בכוחה המגן, אולם בראש מרבית זוגות הרימונים שהוצגו ניצבים מגיני דוד, שבמרכזם נחקקה המילה "ציון". הם ביטאו את כמיהתם ופעולתם לעלות ארצה, את יחסם האוהב של בני הקהילה לירושלים ואת שייכותם ותרומתם לעיר. עיטור זה נפוץ גם בשערי בתים ובתי כנסת בשכונות הוותיקות.

החללים שהוזכרו לעיל היו כולם ספרדים ובני עדות המזרח שהתגוררו בשכונות 'לב העיר' (נחלאות' ו'זכרונות'). הם נהרגו בירושלים עירם בעיצומה של מלחמת העצמאות בחודשים ניסן-אייר תש"ח (1948. 4-5) או בדרך אליה בשנים שלאחר מכן. משפחתם בחרה להנציחם בדרך מסורתית בתוך בתי הכנסת של הקהילה אליה השתייכו, באמצעות אביזר עיטורי הקרוב כל-כך לספר התורה.

חלק ממקדשי הרימונים הלכו זה מכבר לעולמם ויש מבתי הכנסת שאינם פעילים או ששינו את אופיים הקהילתי, אולם תשמישי הקדושה שהשאירו אחריהם מזכירים לנו את קורבנם.

יהי זכרם ברוך!

מקורות:

- רפאל חיים הכהן, **אבנים בחומה**, ירושלים תש"ל.
- יעקב יהושע, **הבית והרחוב בירושלים הישנה**, ירושלים תשל"ט.
- ברכה יניב, "סקר בתי הכנסת הספרדיים בירושלים", **מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי ה'ו (תשמ"ד)**, עמ' 201-208.
- שלום צבר, "בית המקדש הנייד: תשמישי קדושה לספר התורה בבית הכנסת", בתוך: גפני ראובן, **מקדש מעט: בתי כנסת מוכרים ונסתרים בירושלים**, ירושלים תשס"ד, עמ' 201-195.
- נירית שלו-כליפא, **נחלאות בלב עיר: לסייר עם יד בן-צבי בירושלים**, ירושלים תשס"ג.
- תצלומי הרימונים נלקחו מאתר האינטרנט של **אינדקס בצלאל נרקיס לאמנות יהודית**, המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית.

- המידע על אודות הנופלים נלקח מאתר 'יזכור' של משרד הבטחון ואתר 'לעד' של הביטוח הלאומי.